

TÜRK KÜLTÜRÜNDE KADIN

Women in Turkish Culture

Femme dans la culture turque

Yrd. Doç. Dr. Ayfer YILMAZ*

ÖZET

Çalışmamızda Türk Kültüründe “kadın”ın yerini ve önemini inceledik. Bunun için öncelikle bilim adamlarının kültür kavramı hakkındaki fikirlerinden hareketle kültür kavramını tartıştık.

İslâmiyet öncesi Türk kültüründe kadının konumunu diğer kültürlerdeki anlayışlarla mukayese ederek aradaki farklılıkları dikkatlere sunmak istedik. Gördük ki; Türk kadını, gerek batı toplumlarına, gerekse İslâmiyet’i kabul eden şark toplumlarına nispetle hür, cemiyet içinde saygın bir konuma sahiptir.

İslâmiyet’ten sonra, yerleşik kültüre de geçilmesiyle Türk kadınının eskiye oranla sosyal hayattan soyutlanmasına rağmen yine de dünyadaki diğer toplumlarla bilhassa Müslüman doğu toplumu ile mukayese edilince “özel” bir yeri olduğu tartışılmaz. Bu özel durumu edebî eserlerde ve Türk kültürünü inceleyen çeşitli sosyolojik ve teolojik çalışmalarda açıkça görebiliriz.

İncelememiz sonunda tarih boyunca kadınının, daima erkekle yan yana olduğu ve toplumdaki yerini koruyarak, sosyal hayat içinde “birey” olarak varlığını sürdürdüğü, eş, anne veya evlât olarak saygı ile karşılandığı sonucuna vardık.

Anahtar Kelimeler

Kültür, Medeniyet, Kadın, Türk Kadını

ABSTRACT

In this study, we tried to determine the place and importance of the woman in Turkish culture. To achieve this, first of all, we discussed “culture” as a concept in the light of thoughts put forward by various scholars.

Trying to understand the status of the woman in pre-islamic Turkish culture in comparison to other cultures and focusing on specific differences, we saw that the Turkish woman had a more free and respected status in society in comparison to both western societies and eastern Muslim societies.

After the adoption of Islam, in spite of the isolation of the woman in society partly due to the abandonment of nomadism in favor of settled culture, the place of the woman still appears “special” when compared to other societies. We can clearly see this special status of the Turkish woman in various sociological and theological studies which observe Turkish culture, as well as in Turkish literary works.

At the end of our study, we came to the conclusion that throughout history, the Turkish woman stood side by side with the man, that she existed as an “individual” in social life, and that she was always treated with respect as a mother, wife or daughter.

Key Words

Culture, Civilization, Woman, Turkish Woman.

Kültür bir milletin varlığının en önemli ve vazgeçilmez unsurlarından biridir. Latince “*toprağı işlemek*” anlamına gelen kültür, “*Avrupa dillerinde kazandığı yüksek ve umumî bilgi*” anlamlarında da kullanılmıştır (Kafesoğlu,1988:16). Kısaca “*bir milletin kimliğini yansıtan unsurların tümü*” olarak da tanımlanabilecek kültür kavramı uzun zaman düşünürlerin üzerinde önemle durdukları bir unsur özelliğini korumuştur. Bu konuda E.B.

Taylor, C.Wiesler, E.Sapir, A.Young R. Thurnwald, A.K.Kohen, F.A. Wolf, A. Vierkandt gibi yabancı düşünürlerin yanında bizde de Ziya Gökalp başta olmak üzere, İbrahim Kafesoğlu, Mümtaz Turhan, Amiran Kurtkan Bilgiseven, Erol Güngör, Sadık Tural gibi bilim adamları ve aydınlar kültür kavramı üzerinde düşünce üretmişlerdir.

Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları** adlı eserinde kültür (hars) ile medeniyeti bir-

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

birinden ayırarak kültürü şöyle tanımlar: “Hars; bir milletin dinî, ahlâki, hukuki, muakelevî, bedî, iktisadî ve fennî hayatlarının ahenkdâr bir mecmuasıdır.” (Gökalp, 1976: s.25) Gökalp’e göre medeniyet ise; “aynı (mamure) ye dahil birçok milletlerin içtimaî hayatlarının müsterek bir mecmuudur.”(Gökalp, 1976: 25)

Bu konudaki en ayrıntılı tanımlardan biri de Sadık Tural’a aittir:

“Kültür; tarih bakımından mevcudiyeti kesin olarak bilinen nesilden nesle aktardığı manevî ve maddî yaşayış tarzlarının temsil ve tecelli bakımından yüksek seviyedeki bir bileşiği olan ve sonucu açısından ise, ferde ve topluma benlik , kimlik ve kişilik ile mensubiyet şuuru kazandırma, bütünleşmiş kılma , yaşanan çevreyi kendi hedefleri istikametinde değiştirmeye arzu ve iradesi veren , değer norm ve sosyal kontrol unsurlarının belirlediği bir sistemdir.”(Tural, 1992: 109)

Türk sosyal hayatının temelini oluşturan ve kültürel yapı içinde büyük öneme sahip en kutsal birimi olan ailenin vazgeçilmez unsuru, kuşkusuz kadındır. Kadın, anne, eş, abla vs. unvanlarla aile içinde olduğu kadar, “kadın” kimliği ile de Türk toplumunda önemli bir yere sahip olmuştur.

Tarih boyunca, Türk kadını Türklerin dahil olunan kültür daireleri içinde üç grupta değerlendirilmek mümkündür.

- 1) Göçebe hayatı içinde kadın
- 2) Yerleşik medeniyet ile İslamî kültür çevresinde kadın
- 3) Batı medeniyeti tesiri altında kadın (Sönmez, 1966-1969: 19)

Türklerin yaşadığı medeniyet dairelerine göre kadın; “avcı-toplayıcı cemiyette; oynula, eğlenceyle meşgul bir varlık, atlı-göçebe toplumunda; hayatın her safhasında faal, yerleşik medeniyet dairesinde ise; yaşadığı hayat tarzına bağlı olarak durgun ve atlı göçebe toplumdaki kadına nazaran pasif; fakat yine de erkeğinin yanında yer almış ve öyle görülmüştür.”

“bugün dünyanın Müslüman ülkeleri arasında kendini kurtarmış, özellikle kadın

hakları açısından hepsinin önüne geçmiş tek ülkenin Türkiye olduğu düşüncesi”¹ ni de göz ardı etmeden Türk kadını, “kadın” kimliği içinde incelemeye çalışacağız. Bu arada, eski Türklerdeki uygulamaları esas alarak bunların günümüzdeki yansımalarına da değineceğiz.

Bu noktada Türk kadınının sahip olduğu meziyetler konusunda Kemal Atatürk’ün sözlerini inkâr ya da reddin mümkün olmayacağı kanaatindeyiz:

“Dünyada hiçbir milletin kadını, ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını gibi emek verdim diyemez. Belki erkeklerimiz memleketi istila edenlere karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında bulundular. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayatlarını kadınlarımız işletmiştir... Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin harp malzemesini taşıyan hep onlar, hep o yüce, o fedakâr, o ilahî Anadolu kadınları olmuştur. Bundan ötürü hepimiz, bu büyük ruhlu ve büyük duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle sonsuza kadar aziz ve kutsal bilelim.” (İçli,tarihsiz: 71).

Bu konuda yabancı araştırmacıların tespitleri de tarihi hakikatlerin değiştirilmeğe çalışıldığı bir ortamda kabul edilmek zorunda kalınan bir özellik olarak karşımıza çıkar. Türk kadınının “özellikle Kurtuluş Savaşı’nda evde ve tarlada erkeğinin işini yaparak, yaralılara refakat ederek ve hayatı pahasına cepheye cephe taşıyarak oynadığı rol” dik-katlerden kaçmaz (Uriel,2001:106).

Türk kadını, yüzyıllar boyunca kurtuluş savaşı örneğindeki gibi toplum içinde üzerine düşen sorumlulukları lâyıkıyla yerine getirmişti².

Oysa kimi kültürlerde kadın kötülüklerin kaynağı olarak kabul edilmektedir (Sarıkoyuncu, 1999: 21) .Örnek olarak Yunan mitolojisinde Zeus’un kızı Athena’nın;

“Beni hiçbir kadın doğurmadı. Bu yüzden her konuda babama boyun eğmem ve erkeğin üstünlüğünü tanımam doğaldır.” sözleriyle babasının başından çıkmış olmanın gururunu taşıırken, kadın kimliğini nasıl (Köksal, tarihsiz:163) red yoluna gittiğini açıkça görmek mümkündür.

Zaten Yunan mitolojisinde, “kutusunda fenalıklar ve ıstıraplar” olan ilk kadın Pandora’nın yaratılmasının sebebi, Tanrı Zeus’un insanlardan öğ almak istemesidir (Can, 1970: 15-16).

Yine batı kültürünün önemli isimlerinden Aristo; “halk tabakasından birinin sahip olabileceği tek köle kadındır” derken, Bacon; “Kadında erdem ile yumuşak başlılığın en önemli koşulu, kocasının akıllı bir insan olduğuna inanmasıdır” (Köksal, tarihsiz: 163) der.

İslâmiyetten önceki Arap toplumunda, kız çocuklarının doğar doğmaz diri diri gömüldüğü de bilinen bir tarihi hakikattir. Halbuki eski Türklerde, kız evlat erkek evlattan ayrı tutulmamış, İslâmiyet’ten önceki Arap toplumunda olduğu gibi bir felâket, zillet, şeklinde yorumlanmamıştır. Aksine, kız babası olmak için Oğuz Beylerinin duasını isteyen kimseler de vardır (Gökâl,1989: 26).

Hun ve Göktürk çağından elimize geçen belgelerde kız evlada verilen önemi açıkça görmek mümkündür (Güler,1992:78). O kadar ki, Türklerde ister kız, ister erkek olsun evlada “oğul” denmektedir.³ Buna paralel olarak; “Göktürk kızları bir ailenin hanımı olmak üzere yetiştirilir; savaşta düşman eline geçmeleri büyük zillet.”⁴ sayılmaktadır.

Destanlar döneminde kadınlar, “erkekler gibi atadan gördükleri hayatı devam ettirme gayreti içindedirler.Çevrenin erkekleri ile iyi komşuluk ve akrabalığa dayanan bir düzen, kadınların erkeklerindeki münasebetlerinde mihenklerdir. Ayrıca bu cemiyetlerde kadın, modern hayatın sun’iliğinden, kasabalı kadının zavallılığından uzak bir şekilde gereken yer ve itibarı kazanmıştır.Kadın her şeyiyle erkeğinin yanında, gürbüz çocuklar doğurmak ve yetiştirmekle vazifelidir.”(Tural,1993: 222)

Kutsal unsurların “at, avrat, silah” olarak kabul edildiği Türk toplumunda kadın,

güzellik konusunda da ayrıcalıklı kabul edilir. Türk kadınının fiziki vasıflarını çeşitli kaynaklarda açıkça görmekteyiz. Örneğin; en önemli halk edebiyatı mahsullerimizden **Dede Korkut Hikâyeleri**’nde kadının tarifi dikkat çekicidir.

“Beri gelsene başım bahtı, evim tahtı!
Eveden çıkıp yürüyende selvi boylum,
Kurulu yaya benzer çatma kaşlım
İkiz badem sığmayan dar ağızlım,
Güz elmasına benzer al yanaklım,
Kadınım, direğim, döleğim!”(Gökyay, 1976: 3)

Manas Destanı’nda ise kadın; “rüzgârda saz gibi sallanan”, “pembe yüzlü”, “su gibi şeffaf çehrelî”, “kaz gibi uzun ve güzel boyunlu”, “ince belli” olarak tarif edilir (Günay, 1997: 61).⁵

Güzelliği ile methedilen Türk kadınının zekâ ve becerisini ortaya koyan “Kadının fendi erkeği yendi” sözü de boşuna söylenmemiş olsa gerek (Kurt, 1991: 9). Zekâsı ile kendini kanıtlayan kadının beğenisini kazanmak erkek için zahmetli bir süreçtir. Kaşgarlı’ya göre “bazı Türk çevrelerinde evlenebilmek için müstakbel gelini at koşturmakta, ok atmakta ve güreşte yenmek” (Türkdoğan, 1992: 44-45) gerekmektedir.

Dede Korkut’ta Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı’nın eş olarak seçeceği kadında aradığı özelliklerde de yiğitlik, ataklık ve cesaret önlüdür:

“- Baba, ben yerimden doğrulmadan o kalkmış, ayağa dikilmiş olmalı, ben karakoç atıma binmeden o binmiş olmalı; ben kanlı kâfir eline varmadan o varmış, bana baş getirmiş olmalı.”(Gökyay,1976;133) demektedir. Kanlı Koca’nın buna cevabı da ilginçtir:

“- Oğul, sen kız istemezmişsin, bir cılasın bahadır istermişsin”⁶ (Gökyay,1976:133).

Anlaşılan o ki, Türk kadını da erkeği kadar yürekli, gözü pek ve savaşçıdır ki : “Vatan sevgisi, topraklarına bağlılık, ülkesini savunma, yiğitlik, mücadele, askerlik” Türk insanının ortak karakterini oluşturur.(Tümer-Küçük,1993: 85) Buna bağlı olarak da kadın, ancak kendisinden fizik olarak daha kuvvetli olan bir erkekle hayatını birleştirebilir. Bunu anlamının yolu da onunla düzenlenecek bir

müsabakada mücadele etmektedir.⁷ (Türkdoğan,1992: 44-45). Kimi araştırmacılar bunun zorlu yaşam şartlarında hayatta kalma savaşı veren göçebe toplumlar için tabii bir durum olduğunu ifade ederler (Köse,2000: 46).

Güzelliği ve yiğitliği ile tanınan Türk kadınının bir diğer özelliği de ahlâkî temizliğidir. İffet ve sadakat konusundaki tartışılmaz üstünlüğü de diğer vasıfları gibi eski kaynaklarda üzerinde durulan bir mevzudur⁸ (Duygu, 1973: 616). Bunlardan biri Atsız'ın tespitleriyle şöyle sunulmaktadır: “*Türklerin cinsî ahlâkları da yüksekti. Yuva, aile ve evdeş muhterem sayılırdı. Evli bir kadına taarruzun cezası idamdı. Kadın hürdü. Kocasını uzak yolculuğa gitmiş bile olsa eve gelen yabancı erkeği konuklardı. Kendisine saygı gözü ile bakıldığı için bundan bir kötülük de doğmazdı. Anadolu Yörüklerinde ve Türkmenlerinde, Türkistan göçebelerinde de bu adet hâlâ vardır.*” (Atsız, 1997: 75-76)⁹

Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki kadının ilk erkeği kocasıdır.¹⁰ Kocasını savaşa giden Oğuz kadını “*Erkek sineği üzerime kondurmayayım*” sözleriyle eşine sadakatini dile getirir¹¹. (Gökyay, 1976: 210-211)

Türk kültür tarihinin en önemli eserlerinden **Manas Destanı**'nda da Türk kadınının iffetli karakterine dikkat çekilir:

“*Manas Destanında, güzelliği ile erkeklerin beğendiği hatta düşmanlıklara, silahlı mücadeleye yol açan üç kadın vardır: Bu üç kadın da, yüzleri ve vücutları güzel olduğu gibi ahlâkları da yüksek kadınlardır. Manas'ın karısı Kanıkey, Kökçö'nün karısı Ak-Erkeç, Almambet'in tutulduğu ve evlendiği Altınay... Bu kadınların üçü de, hem güzel, hem iffetli, hem de akıllıdır. Evlendikleri erkekler ise, onları her üç özelliklerinden dolayı için için kıskanır, rahatsızlık duyarlar; kıskançlık gibi beşerî bir durum bir kenara, Batı hatta Hint destanlarında rastlanmayan durum kadınların iffetli konumudur.*” (Tural,1998: 65)

Manas Destanı'nda dikkatimizi çeken bir diğer husus, “*ciddiyet ve soğukkanlılıklarını kaybederek, ahlâk dışı bir iş yapacakları dakikada kadının kurtardığı kahramanlar ancak kadının sözüne kulak asmadığı gün ölür.*” (İnan,1934: 276)

Sonraki dönemlerde İbn Fadlan ve Gardizî gibi İslâm yazarları da Türk kadınının temiz ahlâkını söz konusu ederler. Marko Polo'ya göre de, Türk kadınları “*bütün dünyanın en temiz ve ahlâklı kadınlarıdır*” (Duygu,1973: 615)¹².

Tarihte Türk kadını konusunda dikkat çekici bir diğer husus da kadın adlarıdır. Türklerin kız çocuklarına temiz, erdemli anlamlarına gelen *Hun, Sabir, Arıç, Uygur Silig, Kazan Sılu* gibi adları vermesi sebepsiz değildir. (Türkdoğan,1992: 46)

Tanzimat döneminin önemli simalarından Şemseddin Sami; “*Bir ümmetin ahvali daima kadınlarının ahvaliyle mütenasip olur*”(Şemseddin Sami,1878: 47) demektedir ki, Türklerin tarih boyunca kazandığı başarılarında da bu düşüncelerin izlerini hissetmek mümkün değildir.

Tu-küe ve **Uygur** yazıtlarında, kadının devlet idaresi içindeki rolü kesin hatlarla bellidir. Han ya da kağan ile birlikte devletin varlığı için vazgeçilmez öneme sahiptir (Türkdoğan,1992: 42). Hatta Jean Paul Raux'un ifadesiyle: “*İmparatorluğun kaderi kağanınkinden olduğu gibi kuşkusuz daha az ölçüde olmakla birlikte, hatunların kaderine de bağlıdır.*”(Raux,1989: 187-198)

Hatunların da haremde devlet adamları gibi eğitildiği ve yetiştirildiği (Ögel, 1971; 41, Haloun: 309 , Türkdoğan, 1992: 35) bir toplumda hatunlara da hakana verildiği gibi “*Bilge*” unvanı verilmiştir. O dönemlerde Hatunlar da törenle tahta oturtulmuş ve eşleri veya oğullarının yokluğunda “*Terken*” unvanı ile eşlerine vekalet vazifesini üstlenmişlerdir. (Türkdoğan, 1992: 44)

İktisadî hayatta da erkeğin yanında yer alan Türk kadını (Fındıkoğlu,1971: 205) erkeğe denk bir konumdadır. O, “*birleştirici, eşine destek olan, koruyucu, dostluk ve barışın temininde rolü olan*” bir bireydir (Torun, tarihsiz: 151). Türk kadınının devlet yönetimindeki mahareti de ve iradesi de dikkat çeker. Manas Destanında Kanıkey kocası Çin seferinde iken, Manas'ın yokluğunu farketmeden erkek gibi kopanları birbirine birleştirip, dağılanı bir araya toplama becerisini göstermiştir.(Türkmen, İnanet; 1995: 241)

Eski Türklerde, kadının erkekle paylaştığı sosyal mevki XI. yüzyılda Nizamü'l-Mülk'ün tespitlerinde de dikkatlerden kaçmaz.: *“Acem hükümdarları devrinde kadınların siyasi bir tesiri olmazdı. Türkistan hakanları ve Türkmen padişahları devlet işlerinde hatunların fikirlerine kıymet verirlerdi (...) Kadınlar asker oluyorlar, babasız aileye reislik ediyorlardı.(...) Türkler Müslüman oldukları zaman kadının cemiyetteki yeri değişmekle beraber, bu değişme, Türklerin şehir medeniyetini geçmelerinden ileri gelmiştir. Sebep ne olursa olsun kadının toplum ve aile içi konumundaki değişimin olumsuz yönde olduğunu söylemek mümkündür.Öte yandan dikkatlerden kaçmayan bir husus da köylerdeki kadınların da şehirdekiler kadar müslüman olduğu halde onlardan farklı bir hayat yaşadığıdır.”* (Güngör,2000: 212).

Göçebe kültüre mensup kadının yerleşik kültür kadınına nispetle daha hür bir hayat yaşadığına çeşitli kaynaklarda dikkat çekilmiştir¹³.

Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**'nde kadının toplum içindeki konumunu şöyle ifade eder:

“Türklerde ise, kadın ne tabu, ne de yen olmadığından, güzel tür, güçlü türün karşıtı ve onun karşısında eksik değil, aksine onun eşi tamamlayıcısı olmuştur.(..)

“Türklerde, cinsel işbölümü de yoktu. Çünkü, cinsel işbölümü, kadının tabu olmasından ileri gelmiştir. Eski Türklerde, kadın tabu olmadığından, erkeğin her çalışmasına katılırdı. Avda, savaşta, ziyafetlerde, toplantılarda ve genel dinî, siyasi, ahlâkî, güzel sanatlar, dil ve ekonomi alanlarında kadın erkekle beraberdi...” (Gökalp, 1987: 257-258)¹⁴

İslamıktan önce tabu olmadığı için (Gökalp, 1987: 278) örtünme ve harem türünden adetler olmadığı gibi, efsanelerde destanlarda ve yazıtlarda da açıkça görülüyor ki, Türk kadınının sosyal hayatta tartışılmaz bir yeri ve üstün bir değeri vardır (Duygu, 1973: 616). İslamiyet öncesi Türk sosyal hayatında kadının zamanımızdakinden çok daha geniş bir hürriyet ortamı içinde ve hiçbir milletle mukayese edilemeyecek kadar üstün bir konumda, her

bakımdan erkekle eşit ve onun yardımcısı olduğu inkâr edilemez bir gerçektir (Duygu, 1973: 612).

İslamiyet öncesi belirgin bir biçimde toplum içinde varlığı kabul edilen kadın İslam dinin kabulünde sonra da bir müddet eski âdet ve geleneklere göre bir yaşam şeklini sürdürmüştür. Ancak Türk kadınlarının sosyal hayatı da eskiye nazaran giderek kısıtlanmaya başlar. (Doğramacı,2000: 3)¹⁵ Kadını sosyal hayatın dışına iten unsur İran ve Bizans hayat tarzlarının hakimiyetidir (Tabakoğlu, 1992; 95). Yine de burada göz ardı edilmemesi gereken bir nokta Türklerin İslamiyeti, Hz. Muhammed'in *“ Sizin kadınlarınız üzerinde hakkınız olduğu kadar, kadınlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır”* sözüne uygun kabul ettikleridir (Güngör, 2000: 212). Kadının devlet yönetimindeki etkili konumu Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına kadar sürmüş ve Sultanların saray içindeki entrikaları bilhassa son dönemlerde pek çok esere ilham olmuştur. Ancak bu kadınların çoğunluğunun yabancı uyruklu olduğu da bilinen bir hakikattir.

Yine eski Türklerde aile hayatında kutusal kabul edilen kadın, kimi zaman yasalarla (Gökalp,1989 : 77)¹⁶ güvenceye alındığından cemiyet içinde emniyetli bir hayat sürmekte idi. Diğer toplumlarda örneğine sıklıkla rastlanan *“kadın esareti, kadın ticareti, kadın hediyesi (büyük birine, mesela hükümdar ve vezire kadın takdimi) gibi Türk'e yabancı olan içtimai çarpıklıkları Türk töresi şiddetle menetmişti* (Ülkütaşır,1967). Bunun en güzel örneklerinden birini **Manas Destanı**'nda görmek mümkündür. Manas, Şooruk Han ile savaşarak onu yendiğinde Şooruk Han'ın kendisine kadın hediye etmesine şöyle cevap verir:

“Ben hanlığı yağmaladım diye hediye edilen kızı zorla zevceliğe almam, kendisi isterse kabul ederim. Otuz kıza hediye kızı demiyelim.Kızlara hediyelik gibi muamele etmiyelim (...) Kızları kendi iradelerine bırakalım. Kendileri seçsinler! İstedikleri erkeğe git-sinler!” (Türkmen-İnayet, 1995; 114)¹⁷

Göktürklerde *“eş”* adını alan kadının, Çağatay Türklerinde *“evlik”*, Anadolu Türkle-

rinde “başa, başyoldaşı, bike, ev şenliği, yanaşık” gibi adlarla anıldığı bilinmektedir. *Avrat* (*Uragut*) kelimesi ise geniş anlamda “kadın” demektir (Ögel,1979: 172-173).¹⁸ Mitolojide, masallarda, efsanelerde, halk hikâyelerinde, kadın kocasının yanındadır,¹⁹ en azından yanında olması öngörülmektedir; mücadelelere katılır, kahramandır, kılıç sallar, idarecilik yapar, özellikle geçici ve daimi olarak kocasının olmadığı durumlarda onun görevi ve fonksiyonlarını da üstlenir.²⁰

Kültür tarihimizin önemli kaynaklarından olan destanlarımızda “*hakim sembol ve ideoloji, Türk aile modelinin kültürel davranış “idion”u sergilenmektedir.*²¹ Ve yine aynı kaynaklarda “*yuvayı dişi kuş yapar*” sözüne uygun olarak “*ailenin ve özellikle kadının kültürleyicilik rolü*” (Tural,1998: 78) önemli bir hususiyet olarak karşımıza çıkar.²² **Manas Destanı**’nda Manas evlenmeği isteyebileceği kadının tarifini yaparken kadınları da sınıflamaktadır:

*“Lakırdı laf söyleyen,
Geceli gündüzlü göz oynatan,
Yanında yiğitleri olan
Beyin kızı olmasın.
Hep bilgelik taslayan,
Ne iş yapsa gizleyen,
Pirin kızı olmasın.
Muhafızları yanında,
Şımararak yetişen,
Han kızı olmasın
Kaymak yiyip evde yatan,
Babamın gözü açıkken,
Gözü mirasta olan,
Gideceğim erkek bey olsun diyen,
Zengin kızı olmasın.
Tabana çatlak, yüzü kalın,
Konuşmasını bilmeyen,
Köle kızından olmasın.
.....
Gösterişli olmayan hoş sözlü
Nur yüzlü cadı gözlü,
Dik boyunlu, düğme baş,
Kavrayışlı, ciğeri taş,
Kahkülü güzel, uzun saç,
Kocasına iyi davranan,
Halkı için çare bulan,*

*Tanrıya yalvarıp yaşayan,
Dünya güzeli olsun,
Düşünceli kız olsun”* (Türkmen-İnayet,1995: 142)

Dede Korkut Destanı’nda da kadınlarla ilgili dikkat çeken bir sınıflamaya rastlarız:

“Karılar dört türlüdür. Birisi solduran soptur, birisi dolduran toptur, birisi evin dayıdır (desteği), biri de ne kadar dersin bayağıdır.”²³ Burada makbul olan ya da olmayan vasıfların hemen her toplumda rastlanacak evrensel kabuller olduğunu söylemek mecburiyetindeyiz.

Bu kadınların en ideali “*evin dayağı*” yani desteği olan kadındır. Evi çekip çeviren ve eşini lâyıkiyle temsil eden kadın tipidir. Solduran sop, müsrif kadın tipini, dolduran top, dedikoducu kadın tipini, bayağı kadın ise eşini mahcup eden kadın tipini temsil eder.²⁴

Erkeğin bakış açısıyla dört sınıfa ayrılan kadın için ise evlilik, düzenli hayat, arkadaşlık, sevgi, geleceğe güven, yalnızlığın önlenmesi, maddî güç, en önemlisi ise çocuk sahibi olmak demektir.²⁵ Türk sosyal hayatında önemli bir yeri olan evlilik ve ailenin oluşumu, özellikle masallarda ve halk hikâyelerinde murada erme şeklinde ifadelendirilmiştir. Öyle ki, şu veya bu sebeple bir araya gelelememiş veya sonraları ayrı düşmüş sevgililerin (aşık-maşuk) birleşmeleri, evlenmeleri, aile kurmaları kısaca “*murada ermeleri*” toplum içinde mutluluğun en üst göstergesi olagelmıştır.²⁶ Türk ailesi hakkında araştırmalar yapan ilk batılı araştırmacı Grenard’ın tespitlerine göre; Türk kızı hayat arkadaşını seçmekte serbesttir (Fındıkoğlu, 1971; 205)²⁷. **Divan-ı Lügati’t-Türk**’te de eş seçme geleneği ile gençlerin eşlerini seçmekteki özgürlüğü bahis konusu edilir (Köymen,1975: 19).

Ne var ki bu serbestlik zaman içinde uygulamadan kalkmaya başlar ve değişen kültür daireleri doğrultusunda Türk toplumunda kadın-erkek münasebetinin ortaya çıkışı, yaşamışı ve alınan tepkiler farklılık gösterir. Zamanla toplumun getirdiği kurallar ile gelenek ve görenekler erkeğe daha fazla haklar tanıyan kadın için genellikle kısıtlayıcı bir durum

yaratmıştır.Burada meseleye toplum-kadın münasebeti açısından kısaca değinmek gerekir.

En yalın tanımı ile ;“*Aynı toprak parçası üzerinde yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için iş birliği yapan insanların tümü*”²⁸ olan toplumun insan üzerinde, getirdiği kurallar sebebiyle inkâr edilemez bir etkisi vardır. Ve her toplumun da kendi bünyesi içinde sahip olunan dinî inançlar, yaşam şartları, ahlakî yapısı farklılık gösterir. Batı toplumlarında suç ya da ayıp kabul edilen bir davranış Türk toplumunda olağan kabul edilebilir. Ya da Afrika’da bir toplumda onaylanan bir davranış medenî seviyedeki bir toplumda yadırganabilir. İslamî kuralların benimsendiği Müslüman toplumlarında uygulanan yasalar kimi zaman dünyanın kınadığı bir durum haline dönüşebilir.(Misal olarak “*recm*”²⁹ cezasının uygulanmasını göstermek mümkündür.)

Türk toplumunun da kendi yapısı içinde belli kuralları ve yasakları olması doğaldır. Örneğin kadın ile erkeğin yasal olmayan bir ilişkisine Türk toplumunun genelinde müsamaha gösterilmez. Dolayısıyla toplum kurallarının bireyler üzerindeki yaptırım gücü – hele ki geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir toplum olduğumuz düşünülürse- inkar edilemez. Buradan hareketle diyebiliriz ki toplum ve toplum kuralları herkesin uyması gereken ama bilhassa kadının üzerinde etkisi olan bir kontrol mekanizmasıdır.

Günümüz Türk toplumunda kadın davranışlarını içinde yaşadığı cemiyetin kabullerine uydurmak durumundadır. Bu sebeple kadının en çok korktuğu şey adının biriyle anılması, yani “*adının çıkması*”dır. Kadın adının herhangi bir dedikoduya malzeme olmamak için hususî hayatına büyük özen göstermelidir.

Türk toplumunda aşk, “*geleneksel yapı taşıyan bir toplum olduğumuz için erkeğin özgürce yaşadığı, gururla dile getirdiği , kadının ise ailesini ve toplumun değer yargularını göz ardı etmeden yaşaması*” icap eden bir duygudur.³⁰

İşte bu çelişkili durumu yaşayan Türk kadını aşkını, sevgisini ve sair duygularını çe-

şitli ifade yolları vasıtasıyla ortaya koymak durumunda kalır. Kırsal bölgelerde işlediği nakışlar, kıyafetleri ve kıyafetlerindeki renkler ayrıca türkü ve maniler kadının kendini -dolayısıyla duygularını- ortaya koyan birer araç vazifesini üstlenirken şehirli kadının azci dikkatlerden kaçmaz. Günümüz Türk toplumunda iş hayatındaki kadının yüklendiği sorumluluklar yanında gerek ailesi gerekse sosyal muhiti içinde sürekli göz önünde bulunması onu geleneksel yapı içindeki kadından daha dar bir kalıp içine sıkıştırır.

Kadın erkek münasebetinin yasal ve hoş görülen biçimi olan evlilik, öncelikle kadın ile erkeğin müşterek bir hayat kurmasının toplumsal onay alınmasıyla ortaya çıkan ve kutsa kabul edilen bir müessesedir.

Toplumun temel birimi olan ailenin kuruluşu, başından itibaren gelenek ve görenekler doğrultusunda gelişen bir süreçtir. Türk toplumunda evlilikler eskiden beri çoğunlukla;

- a.Görücü usulü
 - b.Beşik kertmesi
 - c.Berdel
 - ç.Akraba evliliği
 - d.Kaçarak evlenme
 - e.Anlaşarak evlenme
- biçimlerinde olur.

a.Görücü Usulü İle Evlilik: Evlenme yaşına gelmiş erkeğin ailesinin -genellikle kadın akrabalarının- umumiyetle bir tanıdık vasıtasıyla haberdar oldukları genç kızın evini ziyaretleri ve onaylarsa ailenin erkeklerinin olaya dahil edilmesiyle yapılan bir evlenme çeşididir. Bugün kırsal kesimde hala uygulanan bir yöntemdir.

b.Beşik Kertmesi: Ailelerin çocukları henüz bebekken onları evlendirmek üzere sözleşmelerine dayanan bu çeşit evlenmelerde aileler birbirlerine söz verdikleri için bebeğin büyüdüğü zaman istememek gibi bir hakkı yoktur.

c.Berdel: İki ailenin birbirinden aynı zamanda kız alıp vermesi şeklinde uygulanan bir evlenme çeşididir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde örneklerine rastladığımız bu evlenme çeşidinde amaç başlık parasından

kurtulmaktır. Geri dönüşü ya da telafisi olmadıgından bu çeşit evlenmelerde tarafların mutsuz olduğu düşünülürse evlilik hayatı hem kadın hem de erkek için büyük bir ıstıraba dönüşecektir.

ç.Akraba Evliliği: Genellikle yakın akraba çocuklarının birbirleriyle evlendirilmeleri şeklinde ortaya çıkan bir evlenme şeklidir. Akraba evliliği de berdelde olduğu gibi -yakın akrabalık münasebetlerinden dolayı vazgeçilmesi mümkün olmayan ve şartlar ya da duygular ne olursa olsun ömür boyunca sürdürülmek zorunda olunan bir kurum haline dönüşebilmektedir.

d.Kaçarak Evlenme: Daha önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi kaçarak evlenme daha ziyade kırsal kesimde görülen ve maddi zorluklar ya da ailenin rızası olmadığı için tarafların anlaşarak -kimi zaman da kızın rızası olmadığı için kız kaçırma- şeklinde kurulan bir evlilik çeşididir. Bu çeşit evlenmelerde taraflar için maddî ve manevî zorlukları hayli fazladır.

e.Anlaşarak Evlenme: Günümüzde şehirlerde ortaya çıkan bir evlenme çeşididir. Kadının toplum içinde daha fazla varlık göstermesi, birey olarak sosyal hayat içinde yer alması kadın erkek münasebetleri bakımından kadına aradığı ortamı nispeten sağlar. Toplum yapısının giderek değişmesiyle tanışıp evlenme gençler tarafından gitgide daha fazla tercih edilen bir yöntem haline gelmekte ve bu çeşit evliliklerin sayısı artmaktadır.

Türü ne olursa olsun evlilikte her iki taraf için beklentiler geneldir. Erkek için evini çekip çevirecek, ona ve ailesine saygıda kusur etmeyecek, sağlıklı çocuklar doğuracak bir kadınla hayatını kolaylaştırmaktır. Kadın için ise evliliğin çok boyutlu bir anlamı vardır. O evliliği “mutlu son” olarak görür. Evlilik kadının aile içindeki ve toplum karşısındaki konumunu değiştirir. Buna karşılık yüklediği sorumluluklar erkeğinkinden çok daha fazladır.

Geleneksel bir yapı gösteren Türk toplumunda evlilik gibi çok boyutlu bir müessesenin teşekkülü doğaldır ki fevkalâde önemli ve vazgeçilemez bir takım kurallara bağlıdır.

Öncelikle evlenecek gençlerin ailelerin bu evliliğe rıza göstermeleri beklenir. Bu çiftin mutluluğu için adeta temel koşullardan, olmazsa olmazlarından biridir. Evleninceye kadar babasının namusu olarak görülen genç kızın evlilik gibi hayati bir kararda ailenin onayını dikkate alması gerekir. Ailenin kutsallığına inanan bir toplumda her iki tarafın yeni kurulacak akrabalığı belli bir çerçevede yürütmesi beklenir. İşte bu sebeplerden dolayıdır ki genç kız evlilik kararı almadan önce bu kararı ailenin büyüklerine danışır. Dolayısıyla ailenin -bilhassa anne babanın- onayı olmayan bir evlilik tarafların -bilhassa genç kızların- pek de tercih etmediği bir yoldur.

Türk aile hayatında tek eşlilik genelde tercih edilen bir uygulamadır. “Kadının biri âlâ, ikisi bela” atasözü de Türklerin çok eşliliğe bakışını ortaya koyar (Kurt, 1991: 99). **Tarihte Kadın** adlı eserin yazarı Gaston Richard, Türkmenlerin büyük çoğunluğunda yalnız bir kadınla evliliğin hakim olduğuna işaret eder (Richard, tarihsiz :204).

Orhun Abideleri’nden de anlaşılıyor ki Türklerde tek kadınla evlenmek esastır. Aynı şekilde Göktürkler, Kazaklar, hatta Çin Türkistanı’nda da çok eşle evlenme örneğine rastlanmaz. İkinci eş ancak kadının çocuğunun hiç olmaması ya da erkek çocuğunun olmaması durumunda³¹ ve en önemlisi ilk kadının rızasıyla mümkün olabilirken (Fındıkoğlu, 1971: 205)³² günümüzde de örneklerini bilhassa feodal düzenin devam ettiği kesimlerde gördüğümüz bir çeşittir.

Türklerin tek kadınla yaşadıklarına dair kesin deliller olduğunu öne süren Rasyoniyi’ye göre ikinci kadın için eski Türkçe’de Türk kökünden bir kelimeye rastlanmamaktadır.³³

“Kuma” sözcüğünün tarihimizdeki kullanımını izah eden Ziya Gökalp şunları söyler:

“Bazı başkanlar fetihlerde zengin olduktan sonra, eşleriyle yetinmemeye başladılar. Bu, aldıkları esirlerden, yahut egemenlikleri altına yeni giren oymaklardan güzel odalıklar edinmeye başladılar. Töre bunları uygun bulmadığından, bunlara hatun adı verilemezdi.

Bu yüzden eski Türkler bunlara "kuma" adını verdiler ve bir çeşit odalık olarak tuttular.

"Kuma" gerçek eşten çok farklı idi: Kuma bir eş gibi değil, hatunun kız kardeşi gibi aileye katılırdı. Kendi çocukları kumaya teyze diyebilirdi. Anne diyemezlerdi. Bu sıfat yalnız evin sahibesine yani gerçek eşe verilebilirdi" (Gökalp,1989: 115-116).

Türk ailesinin karakteristik özelliklerinden biri olan tek eşle evlilik Oğuz Türklerinin destanı olan **Dede Korkut**'ta da kadının statüsü³⁴ ve kadını aile için kurucu asil üye sayan Türk töresi (Tural,1989;79) hakkında çok özel işaretler vardır. Sadık Tural'ın dikkatiyle "*Dede Korkut destanlarının en önemli ve en özel yönü -İslamiyetleştirilmiş olmasına rağmen- tek kadınlı evlilik yapma, aile kurma anlayışıdır* (Tural,1989;79). Ancak **Manas Destanı** gibi bazı kaynak eserlerde zorunluluk sonucu gerçekleştirildiği ima edilen çok eşli evlilikler de söz konusudur.

Osmanlı aile hayatında çok eşli evliliğin serbest bırakılmasına karşın tek eşli evlilik hayatına dair işaretlere arşiv kayıtlarında (tereke defterleri, vakfiyeler, şer'iyye sicilleri) ve seyahatnamelerde rastlamak olasıdır (Türkdoğan,1992;54)³⁵. 16. yüzyılda Osmanlı topraklarında dolaşan seyyah Alman Protestan papazı Salomon Schweiger (Ortaylı,1984;80) ile Lady Montagu'nun (Türkdoğan, 1992;55) Türklerle ilgili kayıtları buna örneklik edecek kaynaklardır.

Evliliğin, bu denli önemli olduğu bir toplumda, boşanmaya veya ayrılmaya dair öğelerin çok fazla yer alması dikkate değer. Evlenen kadına beyaz gelinlikle çıktığı baba evine beyaz kefenle döneceği telkiniyle kurulan aile hayatında yaşanan problemler ne denli önemli olursa olsun, ayrılma için mazeret kabul edilmez. "*Tütmedik baca, çekişmedik karı-koca olmaz*" atasözü de evlilik hayatında karı koca arasında ufak tefek tartışmaların hoş görülmesi gerektiğini (Kurt,1991: 99-100) vurgular.

Buna karşılık çeşitli sebeplerle bilhassa evliliklerde veya ilişkilerde ayrılık yaşanması da rastlanan bir durumdur. Toplumun ve ailenin baskısı altında, -kendisini tehlikeye ata-

rak- yaşadığı ilişkinin kadın için önemi erkeğinkinden çok farklıdır. Kadın sevdiği erkek ile ömür boyu bir beraberliğin -yasal olanı evliliğin- hayalini kurar. Ve erkekle ilişkisinin mutlaka evlilikle neticelenmesini ister. Erkek için biten bir ilişki ya da evlilik yenileri için başlangıç olarak kabul edilirken, kadın açısından adeta bir yıkım olur. Kadın bir erkeğe kalbini açma cesaretini göstererek pek çok şeyi göze almıştır. İlişkinin bitmesi, ya da boşanma kadının hayatının sonraki dönemlerini de tartışmasız etkiler. Terk edildiği ya da boşandığı için olumsuz duygular geliştiren kadın hem kendi kendini sorgulayacak hem de ailesi ve toplum önünde düştüğü durumu giderme çabası içinde olacaktır. "*Erkeğin elinin kiri*" olan gönül macerası kadının "*alının lekesi*" olarak ona geri dönecektir. Bu olumsuzluğun toplumumuzda ne zaman, hangi şartlarla oluştuğunu tahmin etmek güç. Ve ne yazık ki günümüzde "dul kadın" olarak yaşamamanın zorluğu malumdur.

Kadının aile içinde ve toplumdaki statüsünü belirleyen en önemli etkenlerden biri de anneliktir. Annelik kadını erkekten ayıran en önemli özelliğidir. Bunu kimi araştırmacılar kadının üstünlüğü olarak da değerlendirirler.

"Ama bir şey var ki onu erkekler hiçbir bölgede, hiçbir toplulukta yaşayamazlar:

Bu etinden et koparıncasına bir sevgi sağnağında yıkanma...

Ya da şöyle diyelim: Sevgide arınma...

Bir sevgi eğitimi...

Analık...

Kanımca, erkekler bu eğitimden geçmenin eksikliğini hep taşıyorlar.

Karşılık beklemeden sevginin, yalnız "vererek" sevmenin ne demek olduğunu yaşayarak öğrenemiyorlar" diyor Memet Fuat. (Fuat,2002: 314)

İslamiyet'ten sonra, evlilikte kadının konumunu değiştiren anneliği yaşayamamış kadının durumunun ise gerek evlilik hayatı gerekse toplum hayatı içinde çok da makbul olmadığı söylemek zorundayız. Anneliğin kadına kazandırdığı haklar geçmişten günümüze değin kazanılmış haklar olarak karşımıza çıkar. Tarih boyunca Türk aile hayatında ka-

dın, “anne” kimliği ile aile içinde tartışılmaz bir konuma sahip olmuştur. Bu konum yeni kabul edilen dinle birlikte pekişir. Evin içinde annenin birçok konuda hem sorumlu hem de hakim kişi olduğu görülmektedir.³⁶ Kadının çocuk -bilhassa erkek çocuk doğurarak- aile ve toplum içinde pekiştirdiği yerini kayıncılık olarak daha da sağlamlaştırdığı bilinen bir gerçektir. Tarihi vesikalarda da rastlandığı gibi eski Türklerde, babadan sonra aileyi anne temsil etmektedir. (Türkdoğan,1992: 35) “Ana gibi yar, vatan gibi diyar olmaz” sözü anneye verilen önemi yansıtır. Kadın, ancak anne olduktan sonra aile içinde erkek kadar bazen daha da fazla söz sahibi olaya hak kazanır. Türk aile yapısı anne ve babanın eşit haklara sahip olduğu iki yönlü bir kimlik ve yapı arz eder (Türkdoğan,1992: 40).

Günümüzdeki uygulamaların aksine olarak eski Türklerde kadın, her şeyden önce evinin hakimidir. Ve çocukları üzerinde annenin sözü, babadan daha fazla geçer. Savaşlarda da kadın erkeğine yardım eder. (Duygu, 1973: 618) Yine eski Türklerde, “öğ” adı verilen annenin ailedeki yeri babanın diğer akrabalarından daha önemlidir. Öyle ki, babanın mirası anneye intikal eder.³⁷ İslamiyet’in getirdiği farklı uygulamalara rağmen bilhassa kırsal kesimde gizlenmiş kadın kimliğinin yasalarla güvence altına alınmasıyla ilgili yeni yasal düzenlemelerin kadının tarihteki konumunu geri kazandığının bir işareti olarak değerlendirmek mümkündür. Bakınız tarihte ailenin vazgeçilmez öğelerinden olan “anne”nin -daha geniş bir ifadeyle kadının- önemi Türk mitolojisinde³⁸ anıtlarda,³⁹ destanlarda⁴⁰ da vurgulanmıştır. Örneğin; Budist Uygurlara ait ve Türkçe adı “Öğ Kang” yani “ana-baba” olan bir eserde “annenin evlâdına yaptığı iyilikleri, fedakârlıkları, gösterdiği içten sevgiyi anlatan” manzumeler de bulunmaktadır.⁴¹ Annelik vazifesi her türlü sosyal sorumluluktan daha önde gelen bir görevdir. Anneler “Han Kızı” veya “Han Karısı” olarak kabul edilmiştir. Böyle olsa bile çocuklarını “dolap dolap, kendi ak sütünü” emzirerek büyütür, dolama beşiklerde yatırır.⁴² Kadının annelik sıfatıyla yaşayacağı en acı duygu şüp-

hesiz evlat acısıdır. Hiçbir kadın evladının ölüm acısını yaşamak istemez.⁴³ Çocuğunu çok seven bir annenin onun başına gelen felâketi hissedeceği düşüncesi, oğlunu Pars yiyen annenin bunu kötü bir rüya görerek hissetmesi örneği ile edebî metinlere de konu olmuştur. Kocasını için saygı duyulması gereken, küçük düşürücü davranışlardan sakınılan kadın (Eröz, 1997;15-16) evlatları için de analık sıfatıyla kutsal sayılmıştır. Anne hakkının Tanrı hakkı kabul edildiği bir toplumda anne ile evlat arasında sevgi ve saygı vardır.⁴⁴ Türklerde “anneye sevgi ve hürmet,” içten gelen ve kökleri çok derinde olan ve günümüzde de geçerliliğini koruyan bir duygudur (Sönmez,1996;25). Ve evlat için hem yaşanan dünyada hem ahirette mutluluğun anahtarı bir cümlecikte özetlenmiştir: “Cennet anaların ayağı altındadır.”

NOTLAR

¹ Sarıkoyuncu, Ali; “Türklerde Kadın Hakları Üzerine Bir Değerlendirme” **Bilgi**,8, Kış, 99, s.120

Sarıkoyuncu; “İslamiyeti din olarak seçişleri öncesinde, Türklerde kadının durumu özellikle diğer toplumlardan çok daha iyi idi...” diyerek (a.g.m., s,121) Türk kadını hakkında din ile yorum yapmaktadır. **Dinler Tarihi** adlı eserde ise; “Eski Türkler; ahlâki bakımdan da yüksek meziyetlere sahipti. Onlarda özde, sözde, işte doğruluk temel hususiyet idi.Cinayet, zina, yalan yere yemin, aldatma, riya, yerme, kovuculuk, kibir gibi davranışlardan çekinir ve bunları kötü görürlerdi.” Tümer,Güner-Abdurrahman Küçük: **Dinler Tarihi**, II.Bs. Ank.1993, s.85)

² Doç.Dr.Türkan Arıkan'ın, **Atatürk'ün Türk Kadını Hakkındaki Görüşlerinden Bir Demet** (1984, s.7) isimli çalışmasında ortaya koyduğu fikirleri de Türk kadını hakkında düşüncelerimizi destekler. “tarih boyunca Türk kadını, Türk erkeği ile yanyana, omuz omuz, vatanın ve milletin kurtuluşu, bağımsızlığı, gelişmesi, ilerlemesi ve mutluluğu için her zaman engin bir özveriyle ve gerçek bir içtenlikle çalışmıştır. Toplum hayatında kendine düşen sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal rolü, günün şartları içinde eksiksiz yerine getirmiş, her yönüyle değerini kanıtlamıştır. Bu yüzdendir ki, Türk kadını hem aile hayatında, hem de toplum hayatında yüksek bir yere sahip olmuştur. Öyle ki, dilimizde yerleşen “ana-baba” ve “karı-koca” terimlerinde, baba'dan önce ana, koca'dan önce karı sözcükleri boş yere kullanılmamıştır.”

³ Türk Aile Ansiklopedisi, C.I, S.57

⁴ Türk Aile Ansiklopedisi, C.II, s.394, Ayrıca, bu konu için bkz. Kültürün Doğu Cephesi, s.9

⁵ Süleyman Duygu'nun “Türk Sosyal Haya-

tında Kadın" adlı çalışmasındaki tespiti de kadın güzelliği ile ailede kadına verilen değere işaret eder: "Dede Korkut Oğuznamelerinin ağca yüzlü, kara gözlü, selvi boylu, ince belli, güz elması yanaklı kadınları, kaza benzeyen gelinleri, kızları evlerinin dayanağı idi" (**Türk Kültürü**, C.XI, S.128, s.618)

⁶ Yine bu destandaki kahramanlardan Salcan Hatun, ata binen, kılıç kullanan, savaşçı bir kadındır. (s.152)

⁷ Bay Bican Bey'in kızı Banıççek, Beşik Kertmesi Bay Büre Bey-oğlu Bamsı Beyrek'i şu sözlerle imtihan eder: "O kız öyle adam değildir ki sana görünsün. Ama ben Banıççek'in dadısıyım. Gel indi bey yiğit, seninle ava çıkalım, eğer senin atın benim atımı geçerse onun binicisini de geçersin. Hem seninle ok atalım, beni geçersen onu da geçersin. Hem de seninle güreşelim, beni basarsan, onu da basarsın." Banıççek bu sözlerle kendisini tanımayan beşik kertmesine kendi kimliğini gizleyerek meydan okumaktadır. (**Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.I, s.44-45)

⁸ "Çin tarihlerinin yazdıkları ve Vambéry'nin eski Türkçe'de "alüfte ve piç" deyimlerine rastlanmadığına işaret etmesi de, Türk kadınının doğruluğu hakkındaki hükümleri kuvvetlendirir." (Duygu, Süleyman; "Türk Sosyal Hayatında Kadın" **Türk Kültürü** Yıl:1973, C.XI, S.128, s.616) Yine bir başka eserde bu konuyla ilgili şu tespitlerde bulunulmuş: "Türklerde nefse hakimiyet önemlidir. Zina yasaktır ve hatta Türkler'e çok yabancısıdır." (Tümer, Günay-Abdurrahman Küçük; **Dinler Tarihi**, II.Bs., Ank.1993,s.85)

⁹ "Devletin en küçük birimi olan aile, mukaddesti. Karı ve koca birbirlerine ihanetten kaçınırlardı." sözleri de Türk aile yapısının anlaşılmasını sağlar. (Tümer, Günay-Abdurrahman Küçük; **Dinler Tarihi**, II.Bs., Ank.1993, s.85)

¹⁰ "Göz açuban gördüğüm, Gönül verip sevdiğim" mısraları bunun kanıtıdır.

¹¹ Gökyay, Orhan Şaik; **Dede Korkut**, İst.1976, s.210-211. Ayrıca kadına gösterilen ihtimam bakımından da **Dede Korkut Hikâyeleri**'nin dünya kültür tarihi açısından önemini göz ardı edemeyiz: "Dünyadaki hiçbir destanda, kadını erkeğe eşitleyen; kadını iffet ve sadakat sembolü sayan, kadını aileyi kuran ve koruyan bir yere yükselten, kadını, kahramanlığıyla da öne çıkaran; ahlâki değerleri ailevi değerlerle özdeşleştiren, tek karılığı benimseyen bir yapı görülüyor. Dede Korkut Destanı bir ahlâk ve aile destanı, aileyi millî benlik ve kimlik merkezi sayan "alplük" öğreten ortak eposumuzdur." (Tural Sadık; **Tarihten Destana Akan Duyarlılık**, Ank.1998, s.81)

¹² İdeal kadının özellikleri kaynaklarda şöyle tavsif edilir: "İyi kadın, erkeğin mülkünde ortağı, malının koruyucusu; yükünün taşıyıcısı ve çocuklarının terbiyesinde güvendiği kişidir. Kadınların en iyisi; akıllı, dindar, arlı, zeki, sevecen, doğurgan, az konuşan, itaatkar, içten, güvenilir; mecliste ağırbaşlı, görüntüsünde ciddi, boyu posu yerinde, kendisini

kocasına hizmete adanmış ve ona iyi hizmet eden, değerlendirmesiyle kocasının azını çoğaltan, iyi huylarıyla üzüntülerini gideren, nezaket ve kibarlığıyla dertlerine teselli olan kadındır." (**Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Ank.1992, C.III, s.913)

¹³ bkz. Sadık Tural: **Edebiyat Bilimine Katkılar**, Ankara 1993, s.222.

¹⁴ Türk kadınının bu yaşayışı ünlü gezgin İbni Batuta'nın Seyahatnamesinde de dikkat çekici bir bölüm olarak yerini alır. H.İ.Parmaksızoğlu: **İbni Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler**, İst. MEB Yay., 1971, s.3-4, **Türk Aile Ans.** C.I. s.15

¹⁵ Ayrıca bkz Kaplan, Leyla: **Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını**, Ank.1998, s.1

¹⁶ Örneğin; "Uygurlar vasıtasıyla Türk töresinin izlerini taşıyan Cengiz Han yasasında, kadın ve kızlara tecavüz edenler şiddetle cezalandırılırdı. Evli bir kadına tecavüzün cezası ise ölümdü." (Ziya Gökalp; **Türk Ahlâkı**, C.I. s.77, **Türk Aile Ans.** C.I. s.16)

¹⁷ "Kırgızların avulu Manas'ın nişanlısını debdebe ve kaideyle karşıladı. Erenlerin eşleri de hediye-lik kızlara karşı yapılan muameleyle değil, ailesine katılan yeni üyesini saygı ve selamla karşıladılar. Çıyrdı hanım gelinini kimseye hediye-lik dedirtmedi, oğlak çekişme yaptırıp, önu arkasına bavursak saçarak karşıladı." (a.g.e. s.116)

¹⁸ Ögel, Bahaddin; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Ank. 1979, s.172.-73 (Yine Ögel'in aynı eserinde kadından şöyle bahsedilir: "Eski Türk geleneğinde kadına saygı duymak bir mecburiyettir. Çünkü iyi bir kadın evin temelidir. Uygurlar ve Harzemşahlar döneminde bu değerlerin hakim olduğunu görüyoruz. Kadın yalnız evde değil, dışarıda da kocasının yardımcısıdır."

¹⁹ **Dede Korkut**'ta Deli Dumrul'u Azrail'e can vermekten eşi kendi canını vererek kurtarmak ister. (**Dede Korkut**, s.131) Yine aynı eserde Dirse Han'ın hatunu çocukları olmadığı için öfkelenen kocasına sakinleştirici sözler söyler ve; "Ulu toy eyle, kacet dile! Ola ki bir ağzı dualının berekatıyla Tanrı bize bir erdemli çocuk verir" (**Dede Korkut**, s.4)

²⁰ **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Ank, 1992 C.I, s.24

²¹ **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Ank, 1992 C.I, s.50 "Ailede kadın geri plana atılmış yönelimi değildir, aksine yuvayı yapan veya yıkan bir sosyal ve ekonomik göreve sahiptir: Dirse Han'ın kadına olan değer ne güzel belirtilmiştir: "Beri gel başımın bahtı evimin tahtı..." Bunun gibi, toplantılarda kadın da serbestçe görüşlerini belirtmekte ve yönlendirici rol oynamaktadır." (**Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, s.50)

²² "Dede Korkut Destanları'nda kadınlar erkekler gibi atadan gördükleri hayatı devam ettirme gayretini içindedirler. Çevrenin erkekleri ile iyi komşuluk ve akrabalığa dayanan bir düzen, kadınların erkeklerle münasebetlerinde mihenklerdir. Ayrıca bu cemiyet-

lerde kadın, modern hayatın sun'i konumundan, kasabalı kadının zavallılığundan uzak bir şekilde gereken yer ve itibarı kazanmıştır. Kadın her şeyiyle erkeğin yanında bulunmak, gürbüz çocuklar doğurmak ve yetiştirmekle vazifelidir." (Bkz: Tural, Sadık; **Tarıhten Destana Akan Duyarlılık**, Ank.1998, s.39) **Manas Destanı**'nda ise; "kadın, evin şans ve namusunun koruyucusu olarak bilinir. Kahramanları, ciddiyet ve soğukkanlılıklarını kaybederek namussuzca bir iş yapacakları anlarda kadın kurtarıcı rol yüklenir. Kadının sözüne kulak asmadığı takdirde kahraman ölür. Kadının sadakatinde ve aile yuvasına muhabbetinde hemen hiç sınır yoktur. Türk yasa ve töresine göre, kabilesinin malı olmasına rağmen, kocasının ölümünden sonra, tekrar evlenmek istemeyen kadınlar zorlanmıyorlar." (A.İnan: "Manas Destanında Görülen Muhtelif Tabakalar" **Varlık**, , 1941, No:18)

²³ **Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Ank.1992 s.50

²⁴ **Sosyo-kültürel Değişme Süresinde Türk Ailesi**, Ank.1992 s.50

²⁵ "Çocuk sahibi olmak, Türk ailesinde her zaman çok önem atfedilen hususlardan biri olmuştur. O kadar ki evliliğin gayeleri ve hedefleri arasında birinci sıraya çıktığı olmaktadır. Çocuksuz ailelerde sırf bu sebepten çıkmış problemler (geçimsizlik, boşanma. vb.) hayli fazladır..." **Sosyo-Kültürel Değişme Süresinde Türk Ailesi**, Ank.1992 C.I, s.26

²⁶ **Sosyo-Kültürel Değişme Süresinde Türk Ailesi**, Ank.1992 C.I, s.23

²⁷ Ayrıca Bkz. Bahaeddin Ögel: **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Ank. 1979, s.162

²⁸ Bkz. Türkçe Sözlük , Türk Dil Kurumu Yay. Ank.1998. C.II, s.2236

²⁹ Suç işleyen kimsenin beline kadar toprağa gömülüp ardından da taşlanarak öldürülmesi

³⁰ "Özellikle kadınlar için, toplum tarafından duygusal her türlü dışı vurucu davranış yasaklanmaya veya engellemeye çalışıldığından, kadının romantik bir ilişki yaşamaya çoğu zaman belirli kısıtlamalar içinde mümkündür. Erkekler için için aynı engelleme ya da kısıtlama asla söz konusu değilken ve üstüne üstlük erkekler bu konuda toplumsal destek alırken, kadınlar, bırakın desteklenmeyi, aksine cezalandırılırlar."(Uğurlu,Ozanser: **Kadınlar Aşk, Güzellik ve Mutlu Bir Hayat**, İst. 2002, s.37)

³¹ **Sosyo-Kültürel Değişme Süresinde Türk Ailesi**, Ank.1992 C.I. s.26

³² Ayrıca bkz: Mehmet Eröz "Türk Ailesi", **Türk Aile Ans.** C.I.,İst.1977, s 57.

³³ (**Sosyo-Kültürel Değişme Süresinde Türk Ailesi**, Ank.1992 C.I. s.39), "Çinlilerin kökenleri hakkında M.Ö.1500 yılında ilk bilgiyi veren tarihî belge de Hsia sülalesine ait tarih kayıtlarıdır. Bu da Şici adlı belgesel kaynak eserdir. Sici'den elde edilen verilere göre eski Türklerde "kuma" deyimini çok eski bir Türk sözüdür. Birinci ve başhatundan sonra alınan kadınlara "kuma" denirdi." (**Sosyo-Kültürel**

Değişme Süresinde Türk Ailesi, Ank. 1992 C.I. s.34)

³⁴ Radloff'un dikkatine göre: "Destanda kadınların sosyal statüleri yüksektir. Birden fazla evliliğe, bir işaret olsun yoktur. Her bir kahramanın bir kadını vardır. Dirse Han evladı olmadığından dolayı karısına çok darılıyor. "Bu ayıp sende midir, bende midir?" diyor. İkinci kadınla evlenmek fikri aklına gelmiyor.", (**Sosyo-Kültürel Değişme Süresinde Türk Ailesi**, Ank. 1992, C. I. s. 47.)

³⁵ **Sosyo-Kültürel Değişme Süresinde Türk Ailesi**, Ank.1992 C.I. s.54

³⁶ Çocuğun her türlü ihtiyacının karşılanması, dil öğrenimi, ailede iktisadi konular, göçebe hayatı içinde yaylaya gidiş ve dönüşte gerekli her türlü düzenlemede annenin rolü fevkalade önemlidir. Ayrıca; "zaman zaman ailede annenin yerini tutan "apa" veya "aba"ya küçük kardeşlerin terbiyesi ve yetiştirilmesi görevi" (**Sosyo-Kültürel Değişme Süresinde Türk Ailesi**, Ank.1992,C.I. s.80) verilerek anneliğe bir çeşit hazırlık sayılan "abla"lık müessesesi de yürütülür.

³⁷ Anne bulunduğu konuma göre devlet işlerinde dahi söz sahibi olmuştur. Altay Türklerinde kadının erkeğe tam anlamıyla itaati söz konusudur. Kadının erkeği her konuda desteklemeye çalışır. Buna karşılık erkek de kadına karşı saygılıdır. Onu küçük düşürücü davranışlardan kaçınır. (Mehmez Eröz: **Türk Ailesi**, İst.1977, s.15-16)

³⁸ "Annenin Türk mitolojisindeki ilk görüntüsü Ak Ana'nın önemli bir görevle kendini göstermesi elbette dikkat çekicidir. İnsanlığın ilk aile kurucularından biri olarak da değerlendirilebileceğimiz Akine, ahlâk kavramının temeli olan doğruluk ve metanet gibi duyguları da Kayra Han'a öğreten kişidir." (Bkz. **Aile Ans.** C.II, s.393)

³⁹ "anullarda eski Türklerin sosyal ve siyasi hayatında kadına verdikleri önemi çeşitli yerlerde görmekteyiz. Bilge Kağan; "Tanrı, Türk Milleti yok olmasın diye babam İltiş Kağan'ı, annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır." (Bkz. **Orhun Abideleri**, Bilge Kağan Abidesi Doğu Cephesi, s.19) derken anne ve babasının önemini birlikte değerlendirmiş, ailede anne ve eş olarak Türk kadınının itibarını göstermiştir. (**Türk Aile Ans.**, C.II, s.394)

⁴⁰ "Türk destanlarında kadınlar ise bazen ailenin reisi, bazan eşinin vefakâr arkadaşı, en önemlisi ise kutsal çocuklarının annesi olarak karşımıza çıkar. Ailede annenin rolünü, Oğuz'un annesi Ay Kağan ile onun çocuklarının anneleri olan, biri ışıktan diğeri ağaçtan yaratılarak onun neslinin devamını sağlayan kadınlar da belirtir." (**Türk Aile Ans.** C.II. s.393)

⁴¹ **Türk Aile Ansiklopedisi**, C.II. s.395.

⁴² **Türk Aile Ansiklopedisi**, C.II. s.395,

⁴³ **Türk Aile Ansiklopedisi**, C.II. s.395,

⁴⁴ **Dede Korkut'ta "anne"ye "Akpürçekli, iz-zetli canım ana!"** hitabı, anneye duyulan saygı ve

sevginin kültürümüzdeki önemine işaret eder. (Bkz.Gökyay, O. Şaik: **Dede Korkut**, s.17, s. 35)

KAYNAKÇA

1. Arıkan, Türkân: **Atatürk'ün Türk Kadını Hakkındaki Görüşlerinden Bir Demet**, 1984
2. Atsız, Hüseyin Nihal: **Türk Ülküsü**, 4.Bs. İst.1997
3. Can, Şefik: **Klâsik Yunan Mitolojisi**, 4.Bs. İst. Tarihsiz (2.Bs. 1970)
4. Doğramacı, Emel: **Women in Turkey And the New Millennium**, Ank.2000
5. Duygu, Süleyman: "Türk Sosyal Hayatında Kadın" **Türk Kültürü**, C.XI, 1973, S.128
6. Eröz, Mehmet: **Türk Ailesi**, İst.1977
7. Fındıkoğlu, Z.Fahri: **İctimaiyat Dersleri**, İst. 1971
8. Fuat, Memet: **Toplum ve İnsan**, İst. 2002
9. Gökalp,Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, İst. 1976
10. Gökalp, Ziya: **Türk Medeniyeti Tarihi**, İst. 1989
11. Gökalp, Ziya:**Türk Ahlâkı**, İst.1989
12. Gökyay, Orhan Şaik: **Dede Korkut Hikâyeleri**, MEB Yay. İst. 1976
13. Günay, Umay: "Manas Destanındaki Kadın Adları ile İlgili Bir Deneme" **Dursun Yıldırım Armağanı**, Ank. 1997
14. Güngör, Erol: **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk**, 4.Bs. İst. 2000
15. Hervieu Leger, D.: "La Religion pour Mémoire", Cerf, 1993
16. Heyd, Uriel: **Türk Milliyetçiliğinin Kökleri**, İst. 2001
17. İçli, Tülin: "Atatürk ve Türk Kadını" **Atatürk Araştırma Dergisi**, S.25
18. İnan, Abdulkadir: "Manas Destanında Görülen Muhtelif Tabakalar" **Varlık**, No:18, 1941
19. İnan, Abdulkadir: "Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın" **Türk Yurdu**, IV, 1934
20. Kafesoğlu, İbrahim: **Türk Milli Kültürü**, 5. Bs. 1988
21. Kaplan, Leyla: **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Ank. 1980
22. Köksal, Ülker: "Kadın Kimliğinin Gelişmesi" **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C.23, S.216
23. Köse, Nerin: "Manas ile Kocabaş," "Kızbiçek", 'Seyitbek', 'Ak Mör' Destanları Arasındaki Paralellikler" **Milli Folklor**, 2000, Yıl:12, S.46
24. Köymen, Mehmet Altay: "Alparslan Zamanı Türk Toplum Hayatı" **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, IV, Ank. 1975
25. Kurt, İhsan: **Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım**, Ank. 1991
26. Ögel, Bahaddin: **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Ank.1979
27. Ögel Bahaddin: "Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I
28. Parmaksızoğlu, H.İ.: **İbni Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler**, MEB Yay. İst.1971
29. Raux, Jean Paul: "Orta Çağda Türk Kadını", **Erdem**, 1989 C.I, S.13,
30. Sarıkoyuncu, Ali: "75.Yılda Türk Kadınının Dünü ve Bugünü," **Atatürk Araştırma Merkezi**, , Mart, 1999, C.XV, S.43
31. Sarıkoyuncu, Ali: "Türklerde Kadın Hakları Üzerine Bir Değerlendirme" **Bilgi**, 8, Kış, 99
32. **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.I, II, III, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay. Ank. 1992
33. Sönmez, Emel: "Türk Romanında Kadın Hakları," **Türk Kültürü Araştırmaları**, Yıl: II-III-IV-V-VI, 1966-1969
34. Şemseddin, Sami: **Kadınlar**, İst. 1878
35. Torun, Ali: "Dede Korkut Destanlarında Kadın Hakkındaki Telakkiler ve Bunun Eski Türk Kültüründen Taşındığı İzler" **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.143
36. Tural, Sadık: **Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler**, Ank. 1992
37. Tural, Sadık: **Edebiyat Bilimine Katkıları**, Ank.1993
38. Tural, Sadık: **Tarihten Destana Akan Duyarlılık**, Ank. 1998
39. Tümer,Günay- Abdurrahman Küçük: **Dinler Tarihi**, II.Bs., Ank.1993
40. **Türk Aile Ans.** C.I, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay. Ank. 1991
41. Türkdogan, Orhan: "Türk Ailesinin Genel Yapısı", **Sosyokültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, 1992, C I
42. Türkmen, Fikret- Alimcan İnyet: **Manas Destanı** Ank. 1995
43. Ülkütaşır, M.Şakir: "Türk Toplumunda Kadının Yeri" **Hayat-Tarih Mecmuası**, C.I, S.4 Mayıs 1967
44. Uğurlu,Ozanser: **Kadınlar Aşk, Güzellik ve Mutlu Bir Hayat**, İst. 2002, s.37)
45. **21.Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz (Türk Töresi)** Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay. Ank.1997.